

על כמה ערעורים של ב. קורצווייל (למאמריו על "אותלו")¹

נתן אלתרמן

בשני מאמרים מקיפים, שפורסמו ב"תרבות וספרות", עומד ב. קורצווייל על שורש מהותם של גיבורי "אותלו" ומאיר את הרובד העיקרי שעליו מתחוללים, לדעתו, מאורעות החזיון. תוך כדי עיון מסתייע קורצווייל, כדרך הטבע, בהבאות מן הטכסט, אלא שכאן מתברר כי בעשרה פסוקים, לערך, מבין אלה שהוא מביא מתוך התרגום העברי, אין הוא מוצא אותן אחיזות ואסמכתות שביקש והריהו מערער על התרגום שלא כיוון בפסוקים אלה אל עיקרו של כתוב.

כוונתי להוכיח כאן כי ערעוריו אלה של קורצווייל אין להם, בחלקם הגדול, סמוכין במקור האנגלי, לא על דרך הפשט ולא על דרך הדרוש; שכן בשעה שקורצווייל מניח, במקרים אלה, את הנוסח המתורגם ופונה אל המקור על-מנת למצוא בו אותו עיקר ואותה אחיזה שלא נמצאו לו בתרגום, אין הללו נמצאים לו בסופו של דבר אלא על-ידי שהוא מעקם בלי משים את כוונתו של הכתוב ותולה בו ענינים שהם לגופו של המאמר יותר משהם לגופו של הטכסט.

כדוגמא ראשונה אביא דווקא קטע מבין אלה שבהם אין קורצווייל מערער על נוסח התרגום, אלא שמידת התעלמותו של בעל המאמר מעיקר מהותו ומשמעותו הפנימית של הכתוב היא כאן מהבולטות ביותר.

לחיצוקם והמחשתם של דבריו בענין יסודי הווייתו של יגו, יסוד איון-הערכים, השלילה המוחלטת, "אמת האפס" ושלטונו", מעלה קורצווייל, עילה ראשונה, את פסוקו של יגו "הא! זאת איני אוהב". בפסוק הזה רואה בעל המאמר את חישוף שורשה החבוי, העיקרי, של הנפש-הפועלת. וכך הוא כותב:

¹ פורסם ב'הארץ', כ' בסיון תשט"ו, 10 ביוני 1955, 'תרבות וספרות', עמ' א. תגובה למאמרו של ברוך קורצווייל "היש והנראה ב'אותלו'".

"הבלתי מוגדר, הסתמי, שבדברי השליה הוא כה חשוב. 'זאת איני אוהב'. זאת, את הכל ובמקרה מיוחד זה את אותלו, את ביקורי קסיו. ומשום שאין כאן אובייקט מוגדר, השליה והאפס יכולים להיאחז במה שהם".

כדי לראות עד כמה דברים אלה סוטים מעיקר תוכנו הפנימי של הפסוק יש לזכור היכן ומתי ולשם מה פולט יגו מפיו אותה אמירה. בעמדו לנסוך תרעלה ראשונה של חשד בלב אותלו נותן יגו עצה לקסיו שיסור אל דסדמונה ויבקשנה להיות לו מליץ-יושר לפני בעלה ולהשיב את חינו בעיניו. בעוד קסיו ודסדמונה משוחחים מביא יגו את אותלו, כמו במקרה, סמוך למקום פגישתם. אותו רגע פורש קסיו ויוצא, וכדי לעורר את תשומת-לבו של הכושי על פגישת-השניים פולט יגו מפיו, כמתוך פתיעה ותהייה, כביכול: "הא! זאת איני אוהב!" — אכן, דומה שאין במחזה כולו פסוק מתאים פחות מזה לדרוש אותו כמין חומר שיש בו מן ההתגלות הפנימית הלא-מודעת, כמין דיבור אינסטינקטיבי המסגיר למבקר את מהותה החבויה של הנפש הפועלת. בעל המאמר נראה כאן כמי שמסיח דעתו כליל, ומסיח גם את דעת הקורא, מסביבתו של פסוק זה, ממוצאו ותכליתו. ועוד: בשעה שקורצווייל בוחר לעצמו דווקא תיבה "זאת" כדי לשמוע מתוכה את "הסתמיות הטוטאלית שבשלילתו" של יגו, הריהו בונה הנחה כללית נכונה על אסמכתא שאין לנו במחזה כולו רופפת יותר ממנה. אמירת "הא! זאת איני אוהב!" ענינה האמיתי ותוך-תוכה הוא להצביע על התרחשות מוגדרת ומפורשת. משמעותו של פסוק זה היא, כמובן: "הא דבר זה אינו מוצא חן בעיני", ולולא כבל-המשקל השירי ראוי היה לתרגמו דווקא בנוסח זה, נוסח שקורצווייל לא היה מוצא בו אחיזה והיה מערער עליו כיוון שחסר בו העיקר... לומר, למשל, כי דווקא מתוך פסוק זה עלינו לשמוע שאין יגו אוהב "את הכל ובמקרה מיוחד זה את אותלו, את ביקורי קסיו", הוא דבר שאינו במקומו ואינו לענינו. דווקא "במקרה מיוחד זה", ואולי רק במקרה מיוחד זה ובפסוק מיוחד זה, אוהב יגו מאוד את ביקורו של קסיו אצל דסדמונה. דברים שקורצווייל מסמיך לקטע זה סותרים את תוכנו ואת יסודו, את מקומו במאורעות החזיון ואת תכליתו בהארת מהותן של הנפשות הפועלות.

דוגמא שניה. קורצווייל מוסיף ותומך יתדותיו בכמה פסוקים מהמשכו של אותו מעמד דווקא, ומה שנתעקם בתחילה מוסיף ומתעקם בהמשכם של דברים. לאחר אותה אמירה של יגו שואל אותלו: "אמרת משהו?" — I know not what (בנוסח התרגום: "לא כלום, או שמא, — לא, איני יודע"). לענינו

של פסוק זה כותב קורצווייל:

המלה nothing היא ביטוי דו-משמעי לשלילתו את הכול. הפרט אינו חשוב,

הכול הוא למעשה 'שום דבר', nothing, ולגבי השלילה הטוטאלית, לגבי הכרת האפס מעל הכל, אין חשיבות ואין משמעות לשלילת הפרט הזה או האחר. המה אינו חשוב, והוא באמת אינו יודע מה שמו של אותו המה; דסדמונה, למשל, או קסיו, הם רק גרגרים בים השלילה והאפס. כולם הם 'שום דבר', אפס. כמובן גם אותלו ואהבתו. ולא ייתכן אחרת, הרי הוא יגו, הנהו "nothing".

אכן, דומה כי מידה רבה של התאמצות וסחיטת-מלים דרושה כאן כדי להסיק את כל הדברים היפים הללו דווקא מתוך תשובתו של יגו, הנשאל "אמרת משהו?" והמשיב לכך "לא כלום", או "שום דבר". מאמץ רב מדי כופה קורצווייל על הקורא כשהוא מאלץ אותו לשמוע דווקא מתוך תיבה זו nothing בקונטקסט הזה, כי יגו שולל את הכול, וכי "הפרט אינו חשוב", וכי הוא "באמת אינו יודע", בעוד שכל מלה בפסוק זה תוכנה ומשמעה הם ההיפך הגמור מאמירתה.

נימתו הסתמית, הכללית, נאמר נא "הקוסמית". של פסוק זה, נימה שקורצווייל

רואה בה את תוכנו הפנימי, הלא-מודע, של המלים, היא, במקרה זה דווקא, נימה שמן השפה ולחוץ, נימה משוכה על הדברים מדעת ובכוונה-תחילה, ואילו יסוד המוגדר והמפורש הוא-הוא עיקרם שלפני-ולפנים. פסוק רוחף וסתמי זה כה נפלא הוא דווקא בהתכוונותו המפורשת והברורה, עד כי למקרא פירושו העמוס של קורצווייל ממש צר לך על קטע שחיותו ניטלה ממנו. אגב. נוסח תרגומו של פסוק זה נראה לקוי בעיני קורצווייל משום שנקטתי בו לשון "לא כלום" לתרגום nothing ולא נקטתי לשון "שום דבר". במה "שום דבר" נוח יותר לקורצווייל

מ"לא כלום"? האם משום שהוא תרגום אטימולוגי של no-thing?

טשטוש משמעותו היסודית של הטכסט על-ידי הקמת "בניני-על", שגם אם יש

בהם אמת אין הם מוצבים במקומם הנכון, נמשך גם

להלן. קורצווייל כותב כי אותלו, בשיחתו עם דסדמונה. אחרי פגישתה עם קסיו,

"שוב ושוב מעלה בוואריאציות שונות את רצונו **שיסתלק** (הדגשה של קורצווייל)

קסיו מכאן" זהו, לדעת קורצווייל, עיקר משמעותם והתכוונותם הנפשית של כל

דברי אותלו באותו מעמד. האומנם כך? דומה כי שום דבר (אף לא הטעמתו של

קורצווייל כי "מעתי הדיאלוג בנוי על שתי מלים מרכזיות call back ו- to part)

אינו עשוי להצדיק תפיסה כזאת של הכתוב. כל תוכנו, עצם מהותו של אותו קטע,

מעידים, גם מצד הנגלה וגם מצד הנסתר, כי במעמד זה, עם ראשית הספק הנורא

בלבו, אין אותלו שואל ואינו מתכוון לשאול אלא שאלה אחת ויחידה: אם קסיו הוא שהיה פה זה עתה עם דסדמונה, אם קסיו הוא שיצא מכאן זה עכשיו (יגו: "קסיו, אדוני? הוא לא היה חומק עם בואך כמו גנב אשר בכף נתפס"...). ובשעה שקורצווייל מציע לתרגם "האם הוא הלך?", במקום "הוא אשר היה פה!", הריהו מציע איפוא דרך-תרגום מוטעית מיסודה. לפני-כן, באותו מעמד, שואל אותלו: "מי זה היה פה עם אשתי. לא קסיו?" אמנם קורצווייל מציע (כדי לשמור, כנראה, על תג של to parted, שהוא מחשיב אותו ביותר) לתרגם "האם היה זה קסיו שעזב את אשתי?", אבל אם כך ואם כן זוהי השאלה המרחפת בחללו של אותו קטע ולא השאלה אם קסיו כבר הלך...

נאה ונכונה הערתו של קורצווייל לפסוקה של דסדמונה אשר בו, לדבריו, היא "מגלה לבעלה את רחמיה על קסיו". באותה סמיכות מעניינת שרואה קורצווייל בין דבריה כאן לבין פסוקו המפורסם של אותלו, בראשית החזיון: "אני על רחמיה אהבתי", יש ראייה דקה לנפש הכתוב. עם זאת ראוי להזכיר כי בדבריה של דסדמונה לגבי קסיו אין נימת-רחמים זו, שקורצווייל רואה בה עיקר, אלא משתמעת מתוך הדברים ואינה נגלית בשמה המפורש pity. וכדרך שהיא נשמעת במקור, בלי להיקרא בשם, כך היא נשמעת גם בתרגומו העברי של הפסוק — "וכאבו [של קסיו] כה רב עד כי הותיר ממנו בלבבי". קשה להסכים כי בנוסח העברי "חסר העיקר" רק משום שאין דסדמונה מוסיפה בו "עד שאני סובלת עמו" (כהצעת קורצווייל) — to suffer with him.

דוגמה בולטת לבנין קורצוויילי אפייני (ושוב בנין נאה ונכון לעצמו), המוקם על יסוד מופרך בתכלית, היא הערתו של קורצווייל לפסוק שבו מעיד יגו על עצמו כי I am nothing if not critical. בפסוק זה, וביחוד בתיבה nothing שבו, שקורצווייל מדגיש אותה בכל לשון של הדגשה, נדרש הקורא שוב לראות את התגלות מהותו של יגו וסודו הפורץ ויוצא. וכך משמעותו של פסוק זה לדברי קורצווייל: "הנני שום איש, אפס, אם איני מבקר והורס. הנני אפס, שום איש. — זוהי האמת הגדולה, משום כך כל העולם גם הוא nothing". אכן, אם כך הדבר לא יפלא ערעורו הנמרץ של קורצווייל על שאין הוא מוצא תיבה nothing בתרגומו העברי של פסוק זה, אלא זו צרה שאילו תורגמו הדברים עפ"י דרכו היה הנוסח העברי נמצא בדאי ומטעה את הקורא. אידיום אנגלי זה I am nothing if ... not — עיקרו ומשמעו הוא שתכונה מסוימת שבאדם, או ענין מעניניו, עדיפים

ובולטים על פני שאר תכונות וענינים. במעמד זה אומר יגו, לפי הטכסט שבמקור, כי תכונתו העיקרית היא שבט-הביקורת, או, כפי שנאמר בתרגום העברי: "זה כל כולי, רק לעקוץ ידעתי" (אגב, לעקוץ" ולא "לעקוף" כנדפס במאמרו של קורצווייל). אולי לא חסרת-ענין היא העובדה כי מילון אוכספורד (אפילו המקוצר) מביא בתוך ערך nothing, בין שאר דרכי שימוש ומטבעות-דיבור, דווקא פסוק זה מ"אותלו", וכך הוא אומר — : nothing if not critical that notably more than anything else כלומר, תכונה זו עדיפה הרבה מכל תכונה אחרת. זהו, איפוא, פירושו של אותו פסוק ובנוסח התרגום — שגם בו יש תמיד מיסודו של פירוש — לא זו בלבד שאין מקום למלה nothing, אלא שאפשר אף לתת במקומה את היפוכה — anything .

אכן, ענין מופרך הוא לראות דווקא במטבע-לשון עובר לכל דובר, דווקא באידיום שגור, היכול להשתלב בכל שיחה, את גילוי יסודו החבוי והלא-מודע של האיש ולטעון כי דווקא מתוך דרך-דיבור זו עולה צליל וידויו וסודו העמוק, בהכרזו, כביכול, "הנני אפס, שום איש — — זוהי האמת הגדולה ומשום כך כל העולם הוא nothing". עד כדי כך? מי שמבקש דווקא תרגומה של תיבה nothing בנוסח העברי של פסוק זה, דומה למי שיבקש תיבה nothing או zero בתרגום אנגלי של "אפס כי לא תהיה תפארתך" וכיוצא בזה.

יש טעם לערעורו של קורצווייל על דרך התרגום של my cause is hearted אלא שחובה היא להעיר כי my cause במעמד זה אין לתרגם "סיבתי", כדרך שקורצווייל מציע: "סיבתי היא מושרשת בלבי". טוב מזה "חמתי" כנאמר בתרגום. מושג cause, שפירושו, כידוע, פעמים סיבה ופעמים תוכנו ודגלו של ריב, הכל לפי הענין, נתון בפסוק זה במובנו השני. במשמעות זו אין לתיבה זו מונח חופף בעברית והיא מיתרגמת כפי המשתמע מן הדברים. אשר לענין hearted — הצדק עם קורצווייל וראוי היה לשוות לפסוק גם את הגוון המשתמע מתיבה זו.

בפרק "עולם ההד והנראה" מעיר קורצווייל שהפסוק כי "חטא הוא העמד פנים" וכו', "מתעלם מן הניגוד העקרוני שבין to seem ו-to be". ערעורו של קורצווייל כאן ערעור חשוב ונכון הוא. שתי תיבות אלו צריכות להימצא בתרגום ולאוו-דווקא מפני תורת to seem ו-to be שקורצווייל רואה בה ערך עקרוני, אלא

משום שהן קיימות ובולטות במקור, ואפשר שכדאי היה אף להאריך את תרגומו העברי של פסוק זה בשורה שלימה ובלבד שיעמדו בו שני המושגים הללו, או דומיהם, זה בצד זה.

לעומת זאת שוב אין יסוד לדבריו של קורצווייל על תרגום פסוקו של יגו Though I perchance am vicious in my guess. בתיבה vicious רואה קורצווייל את חישוף מהותו של יגו, "הנהנה שוב — כלשונו של המבקר — מהנאתו השטנית המיוחדת" לגלות את סודו ואת תוכו בלי חשש. כאן חוזר קורצווייל על המאמץ המשונה לבחור מבין כל דבריו של יגו דווקא ביטוי אידיומטי, משותף לכול, שיכול היה לצאת גם מפי אותו ואפילו מפי דסדמונה, ולראות בו דווקא את עצמיותו המיוחדת, החד-פעמית של האיש. Perchance am vicious in my guess לתוכנו הפנימי והיחיד הוא: אפשר ואני טועה בניחושי, או כדרך שתורגם לפי הענין: "שחורות אני רואה אולי להבל". מי שיתרגם כדרך שמציע קורצווייל: "אני הנני אולי רוע-לב בניחושי", יגמול חסד למאמרו של קורצווייל, המבקש אחיזות דווקא במקום שאינן, אך לא יגמול חסד למלאכת התרגום העברית.

אסיים בשתי אמירות תודה. האחת על הערתו של קורצווייל לגבי נשי וניציה" שחדרו, כמו בזדון, אל תוך תרגומו של our country disposition (אני מקווה כי במהדורה הבאה של "אותלו". העומדת לצאת לאור בקרוב, אספיק, תודות לקורצווייל, לתקן מקום זה), והשניה — בעד דבריו לענין deceive, שיש לתרגמו במחזה בדרך אחת ולא בשתי דרכים שונות.

בכך גמרתי את תשובתי וצר לי רק שהרביתי דברים על נקודות, שסוף־סוף אינן עיקר במאמרו של קורצווייל והן רק לזווי לדבריו המענינים. אלא שיש ברובן של נקודות אלה מידה רבה מדי של סטייה מעיקרו של טכסט וגישה מוטעית הן לגבי כמה מפרטי הענין והן לגבי עקרונות תרגום.